

vos fortiores cognossem, quam quemquam virum (С. Fam. 14. 7. 2) – Якби я вас переконав, що ви сильні духом, крім того, якщо б я не знав, що ви мужніші за будь-кого із чоловіків.

Від словосполучень, що складаються з дієслова й іменника, ставлять два запитання: одне за властивістю дієслова керувати – запитання непрямого відмінка, а друге за властивістю іменника – запитання означення. З'ясувальну частину, яка відповідає на ці питання, називають додатково-означальною [1]. Так само два запитання ставлять, якщо в ролі пояснюваного члена в головній частині виступає віддієслівний іменник. Залежну від нього з'ясувальну частину також кваліфікують як додатково-означальну, напр.: **Vetus est lex illa verae amicitiae, ut idem amici semper velint** (С. Planc. 2. 5) – У справжньої дружби є давній закон: друзі завжди бажають одного й того ж.

Отже, за характером синтаксичного зв'язку з пояснюваним членом модусної частини з'ясувальна диктумна частина буває підметовою, додатково-означальною, означальною та додатковою. Це залежить від морфолого-синтаксичних властивостей пояснюваного члена модусної частини МД-структури зі з'ясувальними відношеннями.

Диктумна частина виступає здебільшого в постпозиції щодо пояснюваного члена. Напр.: **Testis id dicit, quod illi causae maxime est alienum** (С. Caecil. 9. 24) – Свідок каже таке, що зовсім не пов'язане з цією справою. Модусно-диктумна схема цього речення: М→Д.

Позиція модусної і диктумної частини в МД-структурах зі з'ясувальними відношеннями залежить від цілого ряду чинників, зокрема:

1. Основне змістове навантаження припадає на диктумну частину речення, тому вона звичайно постпозитивна, напр.: **Scit, quia mortis est fabricatrix voluptas** (Lact. 6. 22. 3) – Він знає, що насолода є причиною смерті. Модусно-диктумна схема цього речення: М→Д.

2. Якщо потрібно виділити диктумну частину, її ставлять у препозиції до модусної, напр.: **Guin Cleomeni parceretur, fieri nullo modo poterat** (С. Verg. 5. 40. 104) – Щоб Клеомена помилували, такого ніяким чином не могло трапитися. Модусно-диктумна схема цього речення: Д→М.

3. Із стилістичних потреб диктумна частина речення може вживатись без сполучників **ut/ne**: **Dixi in carcerem ires** (Pl. St. 624) – Я сказав, щоб ти йшов до в'язниці. **Dic, ad cenam veniat** (Hor. Ep. 17. 60) – Скажи, щоб він прийшов на обід. Модусно-диктумна схема цих речень: М→Д.

Отже, МД-структурам із з'ясувальними відношеннями властива семантико-комунікативна цілісність У модусній частині цих структур виражено лише загальне поняття про дію або стан, а їхню суть розкриває диктумна з'ясувальна частина. Модусна частина без диктумної була б незакінченою ні за формальним складом, ні за значенням. У таких складних реченнях між модусною і диктумною частинами встановлюються з'ясувальні відношення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови.– К.: НМКВО, 1992.– 399 с.
2. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 89с.
3. Лекант П.А. К вопросу о модальных разновидностях предложения // Современный русский язык: Лингвистический сборник МОПИ.– М., 1976.– Вып 6.– С.92–101.
4. Филипповская И.А. Модальность предложения.– Душанбе, 1978.– 51 с.
5. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: Монографія. – Чернівці: Рута, 2002. – 272с.
6. Glinz H. Die innere Form des Deutschen.– Bem, 1952.– 252 s.

М. В. Мірченко

КАТЕГОРІЙНА СЕМАНТИКА, ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ТЕОРІЯ ФРЕЙМІВ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з проблем категорійної граматики мови. Окреслено сутність категорійної семантики речення, особливості поверхневої та глибокої його структури, процеси трансформації та застосування теорії фреймів.

Ключові слова: власне-семантична структура, семантико-синтаксична структура, формально-граматична структура, власне-комунікативна структура, предикатно-аргументна теорія, трансформація, глибокі відмінки, модифікація, фреймова структура.

Система відношень між граматичною формою, семантикою, категорійним значенням, функцією є дуже складною. Серед найактуальніших проблем класичної і сучасної лінгвістики, яку намагалися і намагаються розв'язати й донині, є проблема семантики: семантики слова, речення, словосполучення, тексту, семантики найменшої мовної одиниці. У лінгвістиці було чимало спроб виробити єдину семантичну теорію з урахуванням взаємодії форми і змісту граматичних одиниць, абсолютної їхньої співвіднесеності тощо. Однак виявилось, що між ними існує радше асиметрія, ніж співвіднесеність. Сьогодні погляди лінгвістів стосовно „глибокої структури речення” і його „поверхневої структури” різко відрізняються: одні беззастережно приймають цю концепцію, розглядаючи „поверхневу структуру” і „глибину структуру” як два боки одного предмета-знака, інші, навпаки, категорично її заперечують. Нагадаємо, що найпоширеніше теорія „глибокої” і „поверхневої” структур опрацьована Н. Хомським і його послідовниками, які представляють трансформаційно-породжуючу концепцію граматики. Н. Хомський під „глибокою структурою” розуміє структуру, що визначає семантичну інтерпретацію речення, у той час як його „поверхнева структура” визначає фонетичну інтерпретацію того ж речення [17, с. 20]. За такого тлумачення у „глибину структуру” входять не лише системні відношення між лексичними елементами речення, а і самі ці елементи з їх значенням. Тому всяка лексична різниця між реченнями передбачає різну їх глибину і поверхневу структури, що, по суті, означає нерозмежування лексичного і граматичного у синтаксичній теорії Н. Хомського.

Нерозмежування конкретного лексичного значення і абстрактної системи відношень між лексичними елементами речення зумовлювало категоричне твердження про те, що звертаючись до значення, ми не зможемо побудувати граматику, бо синтаксична структура навряд чи допоможе розв'язати складну проблему значення. „Теза про те, що звертаючись до значення, ми зможемо побудувати граматику, зовсім безпідставна”, – наголошував Н. Хомський і зазначав, що очевидно „лише на чисто формальній основі можна одержати тверду базу для створення граматичної теорії” [18, с. 504, 505, 512]. Поляризація семантичного і формального, що у такій категоричній формі була проголошена, дала поштовх для реалізації пізніше трансформаційно-породжуючої моделі, коли необхідно було назвати елементи „глибинної структури” поряд з елементами „поверхневої структури”. Виявилось, що елементами „глибинної структури” виступають слова, що належать до тих же частин мови, що й елементи „поверхневої структури”. Однак смислові відношення, які відображає „глибинна структура”, передаються у вигляді „дерева безпосередніх складників”, де на першому місці, наприклад, підмет, далі присудок, ще далі – прямий додаток тощо. Йдеться, очевидно, не про характер самих семантичних відношень (суб'єктних, об'єктних), а про конкретний спосіб формального їх вираження. У такому разі порядок розміщення компонентів речення виступає у поверхневій структурі, а глибинна структура виявляється недостатньо глибинною, бо не має чітких контурів. Таким чином, для двоструктурних теорій у дусі Н. Хомського, У. Чейфа (У. Чейф виділяє „семантичну структуру” замість глибинної) розмежування стосується підкреслення відмінностей між доступною для сприйняття „поверхневою структурою” і захованою „глибинною (або семантичною) структурою”. А остання визнається або логічної природи, бо сам Н. Хомський визначає її на основі пропозицій, або поняттєвої (логіко-поняттєвої) у дусі „поняттєвих категорій” О. Сперсена, або „захованих категорій” Б. Уорфа. Прибічники двоструктурних теорій вбачають наявність глибинних структур у внутрішніх співвідношеннях типу *Батько приїхав – приїзд батька*, де на „поверхні” маємо різні структури, а на глибинному рівні однакові, що і в першому (реченні), і у другому (словосполученні) *батько* є суб'єктом дії *приїхав*, яка у словосполученні виражається іменником *приїзд*. У. Чейф наголошує, зокрема, що теорія, згідно якої речення мають не лише поверхневу, але й глибинну структуру, виникла для пояснення таких фактів, як двозначність речень типу *Flying planes can be dangerous* (букв.: *Літаки, що летять, можуть бути небезпечними* чи *Літати (-ання) на літаках може бути небезпечним*), а також фактів близькості значень при відмінності (абсолютній) поверхневих структур речень типу *John admires sincerity* і *sincerity is admired by John* [20, с. 78]. „Глибинною структурою” у такому розумінні виступає дещо абстрактно-поняттєве, що існує до формування речення і знаходиться в основі його виникнення, очевидно, якась над словесна сутність. І за Н. Хомським, і за У. Чейфом „глибинні структури” вважаються чимось первинним для формування змісту речення, вони започатковують його семантичну інтерпретацію.¹

Отже, формування змісту речення, глибинної структури лежить у площині співвіднесеності слів. З одного боку: чи справді виникає деяка „глибинна структура”, а тоді народжується звичайне речення, яке становить „поверхневу структуру”? Чи зміст речення безпосередньо формується з виникненням поверхневої структури, яка організовує такий зміст, і виникає він одночасно з появою поверхневої структури як особливе співвідношення між словами?²

Незаперечним фактом є той, що речення виникає завдяки а то й всупереч інтенції мовця. Завдяки, коли мовець має потребу і необхідність утворити комунікативну одиницю, всупереч, коли він мимохіть її утворює, реагуючи таким чином на якийсь факт, мовленнєвий вчинок тощо.

Вважається, що безмежна різноманітність думок формується на основі обмеженої кількості типових схем, на основі яких можна утворити безмежну кількість конкретних речень. Існує типова „структурна схема”, яка може поповнюватися конкретними словами, що вступають між собою у характерні історично складені системні зв'язки, але утворюють нові семантичні (смислові) відношення. Типова схема речення складає інваріантну величину, стосовно якої реальні речення, що побудовані на її основі, є варіантами. Варіанти можуть відрізнятися, наприклад, кількісно (наявністю однорідних позицій або їх відсутністю), але загальна схема властивість моделюється на основі типової, уже відомої структури. Така структура наповнюється конкретними лексичними елементами і зумовлює особливі семантико-синтаксичні відношення, які й складають семантику речення. Помічено, що речення як багатоаспектна синтаксична одиниця має чотириелементну, чотириярусну структуру: власне-семантичну, формально-граматичну, семантико-синтаксичну і власне-комунікативну [6, с.125].

Власне-семантична структура відбиває логічну (предикатно-аргументну) організацію речення і складає найбільш глибинний його рівень, який проявляється як першооснова утворення речення у будь-якій мові.

Семантико-синтаксична структура (ярус) відтворює зміст речення і є формою існування власне-семантичної структури речення. У ній відображено семантико-синтаксичні відношення між компонентами (членами речення), побудовані на типових для мовної системи синтаксичних зв'язках. Характер синтаксичних зв'язків певним чином впливає на особливості семантико-синтаксичних відношень, але не існує суворої закріпленості форми синтаксичного зв'язку за певним типом семантико-синтаксичних відношень: між ними склався певний паралелізм і складні взаємовпливи. Одиницею семантико-синтаксичної структури речення виступає синтаксема, яку кваліфікують як мінімальну, конститутивну, поєднання якої з іншою моделює семантико-синтаксичний параметр речення. Синтаксеми мають набір ознак: а) категорійну семантику (слова); б) морфологічну форму; в) на підставі а і б – можливість реалізуватися у позиційній структурі речення. У цьому аспекті синтаксеми взаємодіють з одиницями-категоріями формально-граматичної структури речення – членами речення. Синтаксеми визначаємо з урахуванням таких зв'язків, бо звичайно, кількість синтаксем і кількість членів речення однакова. Займаючи сильні або слабкі позиції в реченні, синтаксеми передають, в одному випадку, закономірні семантичні контури, категорійні значення (напр.: суб'єктності, об'єктності,

¹ Прим.: пор. думку У. Чейфа: „Саме мовець породжує спочатку семантичну структуру, а сама семантична структура визначає те, що відбувається далі. Роль слухача зводиться до того, щоб відновити те, з чого почав мовець, тобто у кращому випадку це другорядна роль” [20, с. 75].

² Прим.: пор. думку О. О. Потебні: „Порівнюючи, з одного боку, вираз, як „зелена трава”, що не складає речення, а з другого речення, як „трава зелена”, не знайдемо в них ніякої відмінності у значенні; але дієслово виражає ознаку у час її виникнення від діючої особи, а ім'я – ні...” [13, с. 91].

інструментальності тощо) і є спеціалізованими для реалізації таких категорійних функцій, в іншому, можуть перебирати на себе додаткові неспеціалізовані функції, напр.: *На зрудах космосу я плачу, я лечу...* (М. Вінграновський), де об'єкту функцію синтаксемо *космосу* супроводжує атрибутивна категорійна функція і т.п.

Формально-граматичний рівень речення моделюють категорійні значення головних і другорядних членів речення на основі двох різновидів синтаксичного зв'язку: предикативного і підрядного та сурядного між членами речення і реченнями. Характерно, що формально-граматична організація речення на основі типових синтаксичних зв'язків суттєво впливає на семантико-синтаксичну категорійну структуру речення і її моделювання. Проте слова, що заповнюють типову схему-конструкцію на основі синтаксичних зв'язків, набувають категорійних значень (суб'єкта, об'єкта, адресата, інструмента тощо), яких поза реченням не мають, хоча вони їх набувають завдяки, знову ж таки, частиномовним категорійним ознакам, які уможливають надбання відповідних категорійних функцій – підмета, присудка, додатка, означення. Між категорійними формальними функціями і семантичними функціями існує певна залежність, але не існує жорсткої відповідності. Тому, очевидно, підметова категорійна функція може набувати нетипової семантико-синтаксичної об'єктної функції, поряд з властивою їй категорійною типовою суб'єктною, пор.: *Матері приснився сон*. Це зумовлене не взаємодією слів у реченні з типовою структурною схемою, а лежить у сфері взаємодії слів як підкласів частини мови, пор.: *Людині – давальний відмінок іменника людина, де людині виконує нетипову вторинну функцію, бо первинною функцією для давального відмінка є суб'єктна функція (із значенням суб'єкта стану)*. Саме при взаємодії підкласів слів і в результаті такої взаємодії виникають категорійні семантико-синтаксичні значення, пор.: *Діти приїхали до міста на екскурсію – Приїзд дітей до міста виявився несподіваним*. У другій конструкції *приїзд* є віддієсловним іменником, в основі якого лежить „ідея дії”. *Приїзд дітей* (у внутрішньому членуванні на суб'єкт (*дітей*) і предмет-дію (*приїзд*) вторинною категорійною функцією опиняється у підметовій позиції, яка забезпечується відображенням в семантиці віддієсловного іменника предметного (об'єктного) значення.

Може скластися враження, що категорійні функції семантико-синтаксичні, які є виразниками глибинного реченнєвого змісту, виникли як проміжний смисловий параметр, зумовлений процесом „народження” речення, як додатковий відтінок, що виник у процесі формування головних зв'язків у формальній структурі речення. Насправді семантико-синтаксичний рівень виникає на основі закономірних принципів і правил (законів), які дозволяють пояснити властивості мови-системи і відкрити та визначити спроможності і особливості носіїв мови у розумінні змісту речень.

Як кінцева і глобальна мета, орієнтир для розуміння і пояснення семантики речення може бути вироблення несуперечливої граматичної теорії, де було б визначено найчіткіші правила побудови правильних у смисловому і синтаксичному аспектах речень. Мається на увазі процедура, яка дозволила б за певну кількість прийомів визначити правильність побудови речення на основі мовних одиниць. Така формалізація семантики стала б необхідною передумовою виникнення автоматизованої, комп'ютерної модуляції семантики, що забезпечила б пошук інформації в автоматизованому режимі, утворення систем „штучного інтелекту”, що працюють у режимі природної мови. Уже в результаті еволюції поглядів самого Н. Хомського, який так і не наважився побудувати граматичну теорію на основі семантики, було доведено, що „граматичність” висловлення не слід ототожнювати з синтаксичною правильністю. Семантична теорія крім „синтаксичної правильності” на основі структурно-системних відношень має пов'язуватися з нелінгвістичними пізнавальними структурами, що становлять уявні, можливі, вольові, тобто екстралінгвістичні знання про світ, носіїв мови. Тут виникає проблема межі семантичних претензій у пошуку самодостатності інформаційних можливостей людини. Пошуки у цьому плані триватимуть.¹

Доволі прогресивною у трактуванні семантичної структури речення виявилася предикатно-аргументна теорія, побудована на розмежуванні елементарних і неелементарних речень. Елементарним визнають речення, утворене на основі одного семантичного предиката і залежних від нього непередикатних предметів. Елементарне речення, що являє собою атомарну величину, атомарний факт, який не розпадається на ряд простіших фактів, а виступає цілісно-комплексною одиницею, пропозиціональним знаком [5, с. 31, 37, 55] виявилася досить продуктивним для осмислення семантико-синтаксичної структури речення у діапазоні логічного аналізу мови. На цій основі було здійснено аналіз усієї сукупності речень з проекцією на опис варіантних та інваріантних семантичних типів предикатів [напр.: 20, с. 115]. При цьому уся сукупність варіантів предикатної структури, куди входить предикат і залежні від нього аргументи, визнана предикатним виразом. Домінантною величиною предикатного виразу виступає елементарне речення, на базі якого можуть виникати словосполучення та інші нереченнєві утворення, що є його трансформами [Див., напр.: 4, с. 39]. Поява трансформів регульована не внутрішніми реченнєвими чинниками, а зовнішніми умовами, міжреченнєвою взаємодією на рівні тексту.

Зазвичай під трансформацією розуміють, отже, таке перетворення однієї конструкції в іншу, за якої похідна структура є тотожною за набором лексем і еквівалентною за змістом, напр.: *Батько прийшов* → *приїзд батька; батьківський приїзд* [Див., напр.: 16, с. 635]. Однак подібні дериваційні відношення розглядають і як такі, що мають ознаки нетотожності: похідна структура і за своїм граматичним статусом, і за змістом відрізняється від первинної [Див.: 19, с. 139]. Будь-яка похідна структура, відрізняючись від первинної семантикою, мусить обов'язково мати оператор деривації, формальний показник змістової нетотожності [Див.: 19, с. 140]. Подібне розуміння трансформації знайдемо у чеських русистів [Див.: 1, с. 185], які визначають трансформацію у вузькому значенні: як зміну оформлення суб'єктно-об'єктних відношень у реченнєвому ядрі. Вона може бути пасивна, деміпасивна і деміактивна, пор.: *Я пригадав цей випадок* → *Мені пригадався цей випадок; Річка віднесла човен* → *Річкою віднесло човен*.

¹ Прим.: пор.: „...граматична структура основної маси слів характеризується невеликою кількістю формальних ознак. До явищ, які можуть розглядатися як закономірний наслідок дії цього принципу, належить поширення граматичної багатозначності формальних показників, їх велике функціональне навантаження” [10, с. 5].

Різне тлумачення трансформації, об'єму синтаксичної деривації¹ зумовлюють пошуки оптимального способу передачі семантики, своєрідної метамови для запису інформації. Дуже близьким і явно оптимальним способом окреслення семантики речення виявилася предикатно-аргументна теорія. Природа предиката визначає, які аргументи появляться чи можуть появилися, і якими вони можуть бути у його оточенні. Отже, кількість аргументів моделює його семантико-синтаксичні ознаки. Але в основу поділу предикатів на класи було взято різні критерії, через що знайдемо різні класифікаційні схеми як предикатів [пор.: 20, с. 113 – 123 і 4, с. 51 – 52], так і кількість аргументів [пор., напр.: 8, с. 80; 15, с. 405 – 406].

В основі поділу предикатів на семантичні типи лежать, звичайно, базові предикати, що найоптимальніше представлені дієсловом. Так, В. В. Богданов вирізняє, наприклад, предикати дії, стану, властивості і відношення [4, с. 51], У. Чейф – предикати дії, стану, процесу, процесу-дії, а з-поміж двох перших у залежності від аргументів – предикати всеохопного стану (амб'єнтні) і дії [20, с. 114 – 121].

І. Р. Вихованець за семантичними параметрами поділяє предикати на два найбільш узагальнені класи: предикати дії і предикати стану. При цьому основною розрізнявальною ознакою всередині предикатних знаків учений вважає цілком аргументовано активне (антропологічний критерій) начало: у предикатів дії – активний предмет-особа, у предикатів стану – пасивний предмет (як істота, так і неістота), носій стану, якому такий стан приписують [Див.: 6, с. 34]. Два основних класи предикатів далі членуються на підкласи, з-поміж яких розрізнявальною і важливою ознакою лінгвіст справедливо вважає наявність суб'єктного аргумента, оскільки предикатно-суб'єктна партитура є визначальною організуючою властивістю речення [Див.: 6, с. 35]. Другою за важливістю семантичною ознакою предикатів є здатність їх супроводжуватися певною кількістю непередикатних знаків (незнакових слів), мати певне число відкритих позицій. Один предикат із залежними від нього непередикатними компонентами (словами, що позначають реальні предмети, а не определенні дії, стани, ознаки) формує елементарне з семантико-синтаксичного боку речення [Див.: 7, с. 41].

Паралельно з виявом предикатно-аргументної специфіки речення, яка відображає онтологічну його природу і суттєво модельована у процесі його функціонування через врахування первинних і вторинних функцій його компонентів, досить плідними були пошуки, що вилилися у теорію „глибинних відмінків”, розроблену, наприклад, У. Філлмором і М. Село-Мурсіа. „Глибинні відмінки” вказують на семантичні відношення аргументів (У. Чейф) (у іншій термінології „предметних місць” (Т. П. Ломтев), „предикандумів” (С. Д. Кацнельсон), „актантів” (Л. Теньєр) до предиката. Ч. Філлмор, наприклад, до числа таких відмінків зараховує: агентив – відмінок ініціатора дії, інструменталіс – відмінок неживої сили чи предмета, датов – відмінок живої істоти, якої стосуються стан або дія, фактитив – відмінок істоти чи предмета, що з'являється в результаті дії або яка входить у зміст дієслова, локатив – який характеризує місцезнаходження чи просторову орієнтацію дії чи стану, об'єктив – відмінок чого-небудь, позначеного іменником, яке визначене семантикою самого дієслова [Див.: 15, с. 405 – 406]. Кількість „глибинних відмінків” у Ч. Філлмора змінювалася. Неоднозначною вона є й у концепціях Ю. Д. Апресяна [2, с. 285 – 286], В. В. Богданова [4, с. 52 – 55], В. Г. Гака [8, с. 80], у працях яких спостерігаємо тенденцію до збільшення кількості аргументів (І. Р. Вихованець виділяє 13 типів аргументних семантем) [6, 40 – 42]. Ця тенденція пояснюється меншим ступенем узагальнення семантичних відмінків, некатегорійним статусом деяких сем, що виражені „предметними місцями” і репрезентують безкінечне багатство реальної дійсності. Більш коректним видається розмежування на предикатно-аргументній основі елементарних та неелементарних речень, вирізнення їх меж. У цьому аспекті наявність іменників предикатного значення у синтаксичних позиціях речення, типових для предметних компонентів, свідчить про семантичне ускладнення елементарного речення. Іменники непередметного (а предикатного) значення виникають у результаті редукції елементарного речення і появляються, взаємодіючи буквально не з предикатом, а з елементарним реченням, напр.: *Бабуся попросила внучку принести води*, пор.: *Бабуся попросила, щоб внучка принесла води*.

Аналіз речення на основі „глибинних відмінків” здійснюється на основі структур, що нагадують фрейми. Фрейми – це структури для відображення стереотипної ситуації. Кожен фрейм являє собою сітку відношень, що „складається з вузлів і зв'язків між ними” [Див.: 12, с. 7].

У „вершині” фрейма перебуває поняття – категорія, яка прагматично передає загальну значущість ситуації. Вузли „нижчих” рівнів – терміналі. Вони не заміщені конкретними поняттями, але можуть бути заповнені у процесі „приспонування” фрейма до ситуації. На цій підставі теорія відмінкової граматики дуже суттєво переплітається з фреймоподібними теоріями речень [Див., напр.: 14, с. 323], [пор.: 15, с. 369 – 495; 20, с. 452; 21, с. 365].

„Вершині” фрейма у відмінковій теорії відповідає предикат, а „терміналам” – аргументи, семантичні актанти, пор.: *Іван віддав книгу братові* – *Брат одержав від Івана книгу*. Тут вершина фрейма – предикат-дієслово, що має симетричний статус [пор.: 9, с. 89 – 105] і передбачає першу, другу і третю валентності, що заміщаються, відповідно, терміналами ситуації „віддати – одержати”. Як між предикатом і актантами, так і між фреймом і терміналами встановлюється певна кількість семантичних відмінків, яка типізується неоднаково у різних авторів [пор.: 3, с. 125 – 126]. При цьому фрейми можуть „вироджуватися” (типу „Світає”) і бути позбавлені терміналів або зазнавати модифікації.

Модифікація може стосуватися будь-якої частини фрейма: „вершини”, терміналу чи відношення між ними. Модифікація передбачає наявність оператора модифікації. Так, у вершині фрейма можливі модифікатори такого типу: а) фазовий модифікатор з трьома основними параметрами: початку, тривалості і завершення дії, стану, процесу, що виражає вершина фрейма, напр.: *А змерзлі сльози опівночі Лице ховають крижане* (М. Вінграновський), пор.: *починають ховати*,

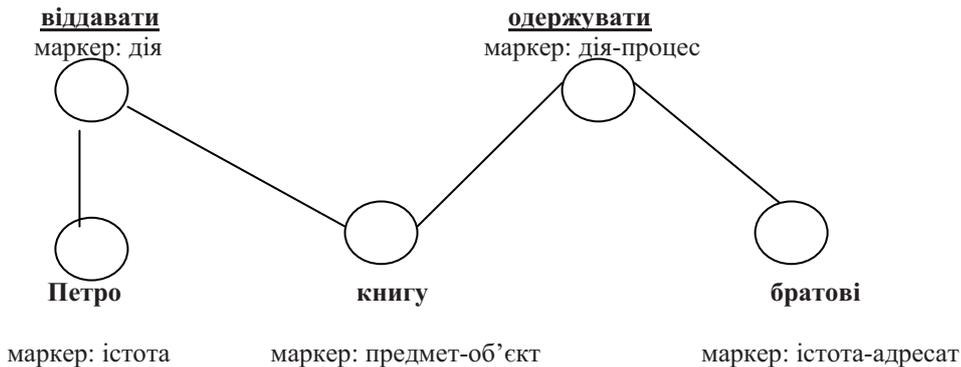
¹ Прим.: пор.: „Синтаксичний дериват – це форма з тим же лексичним змістом, що й у вихідної форми, але з іншою синтаксичною функцією” [11, с. 62].

перестають ховати (у формі *ховать* – передано тривалість дії через маркер часу); пор.: *Дерево росте і дерево росло, і дерево почало рости*; б) модальний модифікатор з основними значеннями необхідності, можливості, повинності, сумнівності, достовірності, ствердження, заперечення, напр.: *Дівчина хоче додому і дівчина хоче спати*;

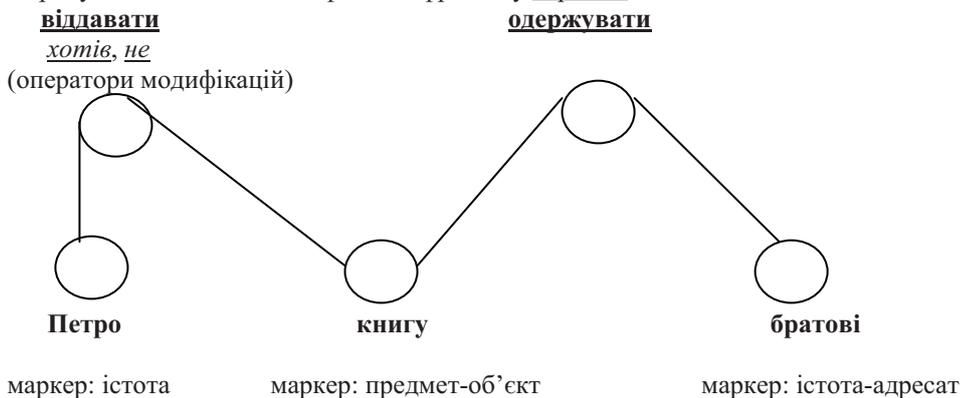
в) модифікатор модально-способовий, з трьома основними параметрами: фактивним (реальним), пермисивним і асистивним, що передбачені у діапазоні директивно-каузативних значень.

Модифікація може стосуватися термінала і стосуватися зокрема атрибутивності його: а) кількісної (*Нас п'ятеро додому йшло*), б) якісної, пор.: *змерзлі сльози, крижане лице в фреймової*, що передбачена вторинною позицією у структурі фрейма, напр., пор.: *А сльози, змерзлі опівночі, лице ховають крижане*.

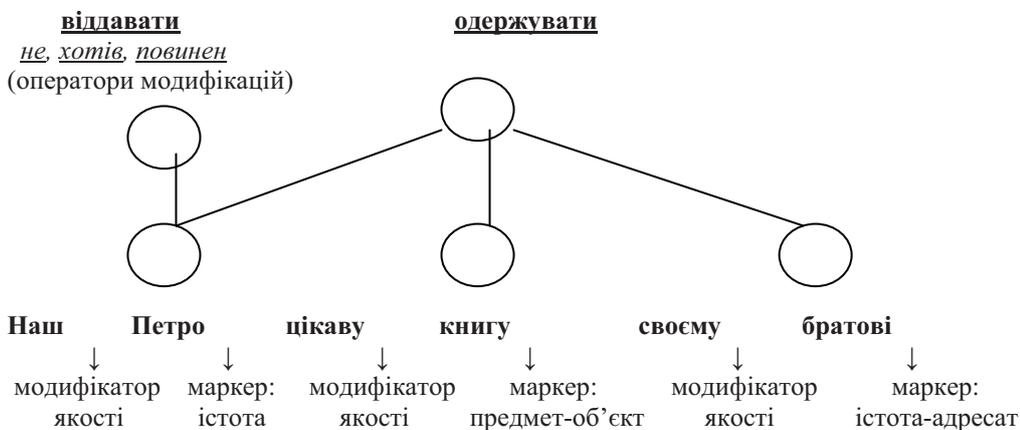
Модифікація може охоплювати і семантичне відношення між вершиною фрейма і терміналом. У такому разі виникає багаторівнева фреймова структура, напр.: *Батько вважає сина здібним – Батько вважає, що син здібний*. Покажемо це у структурі фрейма, що відображає ситуацію: у вершині перебуває симетричний предикат:



Спробуймо здійснити модифікацію фрейма у вершині:



Або одночасно, з урахуванням якісної модифікації терміналів:



На основі фреймової концепції, очевидно, можливо здійснити формалізацію семантики, передбачивши запис її символами, що відображають семантичну інформацію. Базовими одиницями у цьому випадку можуть бути семантичні елементи (СЕ), що розділяються на три класи: категорійні, енциклопедичні, ідентифікаційні.

Категорійні СЕ відображають родо-видові класи слів природної мови, позначаються „дія”, „зміна стану”, „каузація”, „наявність”, „нумеральність”, „їстота” тощо. Описові СЕ – це фреймоподібні структури, у яких класи передають відповідні категорійні функції, але менш широкі. У символі це виглядає \underline{XL} , де \underline{L} – слово природної мови.

Ідентифікаційні СЕ можна розглядати як референційні індекси: \underline{Ri} , де i – натуральне число. На основі взаємодії СЕ виникають, як мінімум, такі позиції-режими:

- комунікативний – $\underline{X Ri Y}$, де \underline{X} і \underline{Y} – СЕ (семантичні елементи, між якими склалися відношення \underline{Ri});
- нексус – $\underline{X Ri Y}$, у якому головним є \underline{X} ;
- юнкція – $\underline{X Ri Y}$, у якій головним є \underline{Y} ;
- реляція – $\underline{X Ri Y}$, у якій головним є \underline{Ri} .

Семантичні формули-символи не передають усю глибину семантики речення, але уже спроба її формалізації засвідчує, що для семантики необхідні саме подібні прийоми відтворення: через моделювання її у машинних системах на основі символів, що передають СЕ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамец П., Грабе В. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения // SLAVIA, 1968. – № 2. – С. 185 – 192.
2. Апресян Ю. Д. К построению языка для описания синтаксических свойств речи // Проблемы структурной лингвистики, 1972. – М.: Наука, 1973. – С. 279 – 325.
3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
4. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 204 с.
5. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 133 с.
6. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 222 с.
8. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики: семантическая интерпретация „глубинных” и „поверхностных” структур // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С. 77 – 85.
9. Иомдин Л. Л. Симметрические предикаты в русском языке // Проблемы структурной лингвистики, 1979. – М.: Наука, 1981. – С. 89 – 105.
10. Клименко Н. Ф. Автоматизированный анализ мови: проблеми, пошуки // Мовознавство. – 1988. – № 4. – С. 3 – 10.
11. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
12. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Наука, 1979. – 152 с.
13. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1. – 536 с.
14. Уинстон П. Искусственный интеллект. – М.: Наука, 1980. – 520 с.
15. Филлмор Ч. Дело о падеже // Новое в зарубежной лингвистике. – 1981. – Вып. 10. – С. 369 – 495.
16. Херрис З. С. Совместная встречаемость и трансформация в языковой структуре // Новое в лингвистике. – Вып. 2. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 528 – 636.
17. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. – М.: МГУ, 1972. – 259 с.
18. Хомский Н. Синтаксические структуры // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Наука, 1962. – С. 412 – 527.
19. Храковский В. С. Деривационные отношения в синтаксисе // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука, 1969. – С. 138 – 147.
20. Чейф У. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 482 с.
21. Lockwood D. Introduction to stravicational Linguistics. – N.Y., 1972. – 365 p.

The article continues the number of the author's publications which deal with the problems of the categorical language grammar. The backbone of the categorical semantics of the sentence, the peculiarities of the superficial and of the deep structure of the sentence, the processes of the transformation and of the usage of the frames' theories are analyzed.

Key words: the semantic structure itself, the semantik – syntactical structure, the formal grammatical structure, the communicative structure itself, the predicate-argument theory, the transformation, the deep cases, the modification, the frame's structure.

П. С. Дудик

СТИЛІСТИКА Й КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

До заголовку цієї статті ввійшли два широковживані поняття-терміни – *стилістика* й *культура (мовлення)*. Обидві назви лексично, значеннєво синонімічні: той, хто в усній та писемній формах мови висловлюється *стилістично*, висловлюється так, що сказане чи написане ним відповідає тому, що прийнято вкладати в поняття *культура мови*, *культура мовлення*. Кажучи дещо по-іншому, кожен, хто оволодів стилістикою мови, якою теоретично й практично забезпечується стилістика його мовлення, одночасно оволодів і культурою мови (й мовлення). Певна річ, збагнути все те, що наявне в сучасній українській літературній мові, ніхто з мовців не може. Скільки слів у нашій мові? Дехто з лінгвістів вважає, що їх кілька сотень тисяч, а дехто – начебто більше одного мільйона. Наявних у нашій мові слів не злічити. Чіткої межі між нормативно-літературними словами і нелітературними (діалектизмами, багатьма-багатьма жаргонізмами, всіма арготизмами і т.ін.) не встановити. Зрештою, в цьому немає потреби. Бо життя людини швидкоплинне, можливості окремого розуму, навіть геніального, обмежені. Та й немає практичної потреби в таких мовно-пізнавальних діях. У «Великому тлумачному словнику української мови [1]» витлумачується значення 250 тисяч слів; немало з-поміж них – це слова полісемантичні, багатозначні, немало слів різнозначненеві, омонімі, становлять окремі лексеми (повнозначні слова), наприклад: А) полісемічні слова: лексема *дід* – батьків чи материн батько; чоловік похилого віку; сторож у садку, на баштані та ін. (застаріле); люди минулих поколінь, предки (тільки в множині): *Щоб згадали тізні внуки, Як жилося їх дідам* (Я. Щоголів); переносне значення, розмовне (те саме, що *тінь*), наприклад: *Сутінки лягли на ярмарковий майдан*.